

[itobiad], 2019, 8 (3): 1504/1525

**II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı
Hilâfetine Bakışı**

Yemeni Zaydis' View of Ottoman Caliphate During the Period of
Abdulhamid II

Yasemin BARLAK

Dr. Öğr.Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Assistant Professor, Sinop University, Faculty of Theology

ybarlak@sinop.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-9750-0623

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 28.03-2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.06.2019
Yayın Tarihi / Published	: 27.08.2019
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
PubDateSeason	: July-August-September

Atıf/Cite as: BARLAK, Y. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı Hilâfetine Bakışı. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (3), 1504-1525. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/47378/545839>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı Hilâfetine Bakışı*

Öz

XIX. yüzyıldan itibaren Batılı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki işgal hareketleri gittikçe arttı. Sultan II. Abdülhamid, Müslüman toplumlar arasında halifelik iddiasıyla ayrılıkçı hareketlerin başlaması tehlikesine karşı sürekli tetikte olmak durumunda kaldı. Kendilerini “*halife*” olarak isimlendiren ve Hz. Muhammed’in soyundan geldiklerini ifade eden Zeydî imamlar, daha önce Yemen’in iç bölgelerini kendi kontrolleri altında tutmaktaydı. Osmanlı Devleti 1872’de gerçekleştirdiği önemli bir harekât sonrasında Yemen hâkimiyetini iç kesimleri de kapsayacak şekilde genişletti. Zeydî imamlar yeni gelişmelerden oldukça rahatsızlık duydular. Özellikle bir takım dinî gerekçeler gösterip, Tanzimat’ın ilanı ile birlikte gayrimüslimlere verilen hakların artırılmasını öne sürerek yönetime karşı sık sık isyan etmeye başladılar. İmam Yahya ile Osmanlı yönetimi arasında gerçekleşen uzlaşma çabaları II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ile sonuçsuz kaldı.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Hilâfet, Zeydî İmamlar, Yemen İsyânı, Osmanlı.

Yemeni Zaydis’ View of Ottoman Caliphate During the Period of Abdulhamid II

Abstract

Beginning from the 19th century, invasive actions of Western states towards Ottoman territories steadily increased. Sultan Abdülhamid II had to be vigilant all the time against the danger of separatist movements claiming caliphate among Muslim communities. Zaydi imams who called themselves “*caliphs*” and claimed to be descendants of the Prophet Muhammad had been keeping the inner regions of Yemen under their control. As a result of an important operation performed in 1872, the Ottoman Empire expanded its dominance over Yemen to cover the inner regions as well. Zaydi imams felt uncomfortable with the new developments. They began to revolt against the government frequently on the basis of increased rights of non-Muslims with the proclamation of the Tanzimat, especially by giving certain religious justifications. The efforts to compromise between Imam Yahya and the Ottoman government failed when Abdulhamid II was dethroned.

Keywords: Abdulhamid II, Caliphate, Zaydi Imams, Yemen Revolts, Ottoman.

* Bu makale yazarın “Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872–1909)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013.

Giriş

Osmanlı Devleti, 1853-1856 yılları arasında yaşadığı Kırım Savaşı'nın ardından Paris Antlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşmayla birlikte bir yandan Ruslara karşı Avrupa'nın desteğini alırken bir yandan da siyasî, ekonomik ve kültürel açıdan yoğun bir şekilde Avrupa'nın etkisi altına girmeye başladı. Balkan olayları sırasında Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerine karalama çalışmaları gerçekleştirmesi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Avrupa'dan beklenen desteğin görülememesi, Osmanlı Devleti'nde büyük bir hayal kırıklığı yarattı (Karpaz, 2005: 21; Koloğlu, 2005: 20-21). Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in henüz yönetime geldiği yıllarda gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı, devleti birçok açıdan olumsuz etkiledi. Bu savaşın sonrasında Batılı devletler Osmanlı'nın geri dönülmez bir şekilde parçalanmaya doğru gittiğini düşünmeye başladılar. 1881'de Tunus Fransızlar tarafından işgal edildi. 1882'de ise İngilizler Mısır'a girdi. İtalya Trablusgarp ve Kızıldeniz'in batı kıyılarında üsler oluşturmak için harekete geçti. Avusturya Bosna-Hersek'in yanı sıra Selanik'e yönelik planlar yapmaya başladı. Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan Balkanlar üzerinde yayılmacı çalışmalarına hız kazandırırken, Rusya Doğu Anadolu'yu imtiyaz bölgesi olarak ilan etti (Koloğlu, 2005: 31).

Kırım'dan, Kafkaslardan, Balkanlardan ve farklı coğrafyalardan Osmanlı topraklarına yönelik gerçekleşen göç hareketleri, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki Müslüman nüfusun önemli ölçüde artmasına sebep oldu (Karpaz, 2005: 324-325; İpek, 2006: 73). Osmanlı toprakları dışında yaşamakla birlikte bağımsızlığını kaybetmiş ya da Avrupalı devletlerin karşısında oldukça savunmasız duruma gelmiş yaklaşık 250 milyon Müslüman ise himayeye muhtaç durumdaydı (Karpaz, 2005: 324). Yaşanan tüm olumsuz gelişmelerle birlikte, "*Osmanlı Devleti, pek çok yönden benzersizdi. Tek Müslüman büyük devlet ve tek Avrupalı Müslüman devletti.*" (Deringil, 2007: 13). Anlaşılmaktadır ki Osmanlı egemenliği altındaki Müslümanların yanı sıra sınırların dışındaki Müslümanların da Osmanlı'dan beklentileri büyüktü.

İçerisinde bulunulan siyasî şartlar sebebiyle hilafet konusu Osmanlı Devleti için gerek iç siyasette, gerekse dış siyasette daha da önemli bir hale geldi. Osmanlı sultanları "*halife*" unvanını I. Murad'dan beri kullanmaktaydı. Yavuz Sultan Selim, Arap Yarımadası'nı Osmanlı topraklarına katması ile "*Hâdimu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn*" unvanını aldı. Nitekim bu sayede her yıl dünyanın her tarafındaki Müslümanları biraraya getiren hac organizasyonu Osmanlı'nın idaresine geçti. Bu şerefli görev, tüm dünyada Osmanlı Devleti'nin itibarını artırarak, İslam dünyasında hilafetin temsilcisi olmalarına imkân sağladı. Nitekim bu ayrıcalıklı durum üzerine padişahların yazışmalarında zaman zaman halife sıfatını kullandıkları,

kendilerini Sünnilerin halifesi olarak tanımladıkları anlaşılmaktadır (İnalçık, 1999: I, 93-94; Özcan, 1997: 7-17).¹

Esasen daha önceki dönemlerden itibaren Müslüman ülkelerle veya yabancı ülkelerle gerçekleşen yazışmalarda, lüzum hissedildikçe padişahların halife sıfatlarına vurgu yapılmaktaydı. Ancak tarihçilerin büyük çoğunluğu, Osmanlı Devleti'nin, hilafeti ilk defa yabancılara karşı uluslararası konjonktürde bir yaptırım aracı olarak, 1774 yılında Ruslarla imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile kullandığını ifade etmektedirler (Buzpınar, 2004). Antlaşma sonrasında Osmanlı halifesi Rus topraklarındaki Müslümanların hâmesi konumuna geldi.² Bu tarihlerden sonra Osmanlı padişahları halifelik sıfatını ve konumunu siyasî ilişkilerinde oldukça sık kullanmaya başladılar. Devletin Avrupa ile rekabet gücü zayıflayarak Osmanlı topraklarında çeşitli sebeplerle yabancı nüfuzu arttıkça, Osmanlı yönetiminin de siyasî sahada gücünü artırması gerekti. Sultan II. Mahmud, ardından Abdülmecid ve Abdülaziz ile gelişen bu siyaset, II. Abdülhamid ile daha da önem kazandı. Hatta onun iktidarı dönemi, Osmanlı tarihinde hilafetin saltanat ile bütünleştiği bir dönem olarak algılanır hale geldi (Landau, 2001: 27-29; Ortaylı, 2002: XII, 889). Dış ilişkileri askerî hareketlerden ziyade denge politikalarının şekillendirdiği bu dönemde, Osmanlı hükümetinin dışarıya karşı elindeki tüm siyasî kozlarını kullandığı görülmektedir (Koloğlu, 2007: 285-291).

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarına dönük politikası ise, XIX. yüzyılın gelişen şartları içerisinde belirginlik kazanmaya başladı. Kuzey Afrika'da Fansa ve İngiltere'nin ilerleyişi, özellikle II. Abdülhamid döneminde ciddi kaygılara yol açtı. Arap Yarımadası'nın güvenliği yeniden sorgulanmaya başlandı. Bu seferki sorun sadece silahlı saldırılar değil, halkın devlete karşı kıskırtılması endişesiydi. Batı'nın Arap dünyasını bir takım siyasî yönlendirmelerle etki altına alması, Osmanlı Devleti için en büyük tehlikelerden biriydi. Halkın devletten beklentileri artmış, Batı'nın bu topraklarda gerçekleştirdiği siyasî hareketler sonucunda Sultan'ın ve devletin kurumlarının İslâmî kimliği sorgulanmaya başlanmıştı. Osmanlı Sultanı'nın bir itibar ve denge unsuru olarak kullandığı hilâfet, İslam'ın ilk yeşerdiği bölge olan ve Hz. Muhammed'le aynı ırktan olan Arapların yaşadığı topraklarda meşruluğunun kanıtlanması, benimsetilmesi ve gücünün hissettirilmesi zaruretini doğurdu. Bu gelişmeler, özellikle II. Abdülhamid döneminde büyük siyasî mücadeleler verilmesini gerekli kıldı

¹ Osmanlı, hilafet konusunda Şîî İran'ın rekabetinden oldukça rahatsızdı. Devlet yönetimi III. Ahmed döneminde deniz ötesi Müslümanlarını temsil edeceği gerekçesiyle yalnızca Hindistan'da böyle bir girişimi onaylayabileceğini ifade etmişti. Bkz. Buzpınar, Ş. T. (2004). Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülâhazalar, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 10, 2-5.

² Karpat, bu anlaşma sonrasında Rusların da Balkan Ortodoks Hıristiyanlarını temsil etme imtiyazını elde ederek Slav kökenli Osmanlı vatandaşlarını devlete karşı kıskırtma fırsatı kazandığını belirtmektedir. Karpat, K. H. (2005). *İslâm'ın Siyasallaşması*, 2. Baskı, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 129-131.

(Koloğlu, 2007: 157-163). XIX. yüzyıl ve sonrasında gelişen bu şartlar içerisinde Yemen Vilayeti, iç ve dış siyaset açısından devletin ciddi politikalar üretmesini gerekli kılan vilayetlerinden biri haline geldi.

Yemen’de Osmanlı Hilâfetine Bakış

Yemen, Osmanlı hilâfetine benimseme konusunda en fazla problem teşkil eden bölgelerden biri olmuştur (Karpas, 2005: 338). Esasen bölgenin coğrafi konumu, dinî ve siyasî yönden oldukça önem taşımaktadır. Yemen Hicaz’ın güney komşusudur. Bu sebeple kutsal toprakların güvenlik alanlarından birini oluşturmaktadır. Yemen’in Asîr bölgesi; Vehhabîleri barındırmaktadır. Zeydîlerin Şîî olmaları ise halkı Şîî olan diğer Müslüman bölgelerle bir yakınlık oluşturmaktadır. Yemen aynı zamanda Hindistan’ın denizaşırı komşusudur ve Hindistan ile ticarî bağlantıları vardır. Ayrıca Mısır ile Yemen arasında geçmişten gelen idarî bir yakınlık mevcuttur. Kızıldeniz’in batısında yer alan Afrika sahilleri ile olan coğrafi yakınlığı sebebiyle Yemen’in Afrika ile de tarihi bağlantıları vardır. Dolayısıyla bu dönemde Yemen’de yaşanan problemler diğer Müslüman bölgelerden de yakından takip edilmektedir. Burada çıkan bir isyanın başarıya ulaşması, Osmanlı Devleti’nin Müslüman toplumlara karşı ciddi anlamda itibar kaybına sebep olabilecektir. Nitekim devletin kontrolündeki diğer Arap toprakları içerisinde Osmanlı hilafetine karşı yer yer muhalif fikirler ortaya çıksa da bu hareketler genel olarak Osmanlı Devleti’ne karşı bir başkaldırı amacı taşımadığı gibi Yemen’deki gibi sürekli isyanlar şeklinde de gerçekleşmemiştir (Zeine, 2003: 51).

Halkı Müslüman olan Yemen’de sık sık isyanların ortaya çıkması, Padişah’ın itibarını olumsuz yönde etkileyecek önemli bir sorun olarak görülmüştür. Nitekim Batı’da bu durum çok iyi fark edildiğinden sürekli gündemde tutulmaya çalışılmış, Avrupa gazetelerinde Yemen’le ilgili haberlere çok fazla yer verilmiştir (BOA, Y.A.HUS, 486/81; BOA, Y.EE, 136/127). Böylece diğer bölgelerdeki Müslümanların da Yemenlilerin Osmanlı yönetimine karşı gerçekleştirdikleri isyanlardan etkilenerek Osmanlı’ya karşı benzer şekilde harekete geçebilecekleri düşünülmüştür. Özellikle Mısır’da Osmanlı hilâfetine karşı halkı yönlendirmek için çalışmalar yapan Batılılardan biri olan Blunt,³ Yemen’in bu çok önemli konumu ile ilgili olarak düşüncelerini ifade ederken; Sultan’ın, deniz kıyısında bulunmanın avantajını kullanarak Mekke’nin komşusu olan Yemen’in birkaç sahil kentini 20.000 Türk askeri ile elinde tuttuğunu, aksi takdirde burada tutunamayacağını belirtmektedir. Her gün

³ Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922) İngiliz diplomattır. Arapları Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirmek amacıyla yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Kendisi zengin bir aileye mensuptur. 1870’lerden sonra Osmanlı ve Arap topraklarına seyahatlerde bulunmuştur. Bazı Arap kabileler hakkında İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na çeşitli raporlar sunan Blunt, Araplar, İslam ve Osmanlı hilafeti üzerine önemli yazılar yazmıştır. Bkz. Buzpınar, Ş. T. (2002). II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkışı: 1877-1882, *Hilafet Risâleleri II. Abdülhamit Devri*, (haz. İsmail Kara), İstanbul: Klasik, C. I, 54-56.

bir isyan haberi beklediğini söyleyen Blunt, İstanbul'un zayıflığına dair ilk işaretin burada gerçekleşecek bir bağımsızlık savaşını hızlandıracağını ummaktadır (Blunt, 1975: 109-110). Şüphesiz Yemen'in bu konumunun yabancı devletler kadar Osmanlı hükümeti de farkındaydı. Bu nedenle Yemen'in kontrolüne büyük önem vermekte, askerî, dinî ve siyasî yönden Yemen'e sürekli yatırım yapmaktaydı.

Osmanlı yönetimi, dışarıdan yapılan olumsuz propagandalara karşılık verebilme ve Arap bölgelerde dinî hassasiyet konusunda devlete karşı geliştirilmeye çalışılan olumsuz yargıların giderilmesi amacı ile İslamî kimliğini ve liderliğini her vesile ile vurgulamaya çalışmaktaydı. Bu ise oldukça zor olmaktaydı; zira devletin Arap coğrafyası üzerinde Tanzimat'ın ilanı ile başlayan bozuk bir imajı vardı (Abdullah b. Hüseyin: 1409/1989: 248). Araplar Tanzimat ile birlikte Osmanlı'nın yönünü Batı'ya çevirmiş olduğunu, devletin yapısının Batı'nın kontrolünde değişmeye başladığını, bu nedenle gayrimüslimlere daha fazla haklar tanındığını düşünmekteydiler (Gâid, 2004: 113). Nitekim Islahat Fermanı da aynı şekilde gayrimüslimlere oldukça önemli haklar vermekte, devlet kademelerinde görev almalarına müsaade etmekte, kendilerine Tanzimat ile birlikte verilen haklar genişletilmekteydi. Osmanlıcılık ideolojisi dine dayalı *millet* sistemini ortadan kaldırmaktaydı. Böylece farklı dinden olan insanlarla Müslümanlar arasında hiçbir farklılık kalmamaktaydı. Bunun sonucunda Müslümanlar özellikle hukukî ve sosyal konulardaki imtiyazlı konumlarını kaybetmişlerdi. Bu şartlar içerisinde Müslümanlar, yeni uygulamaları şeriate aykırılık ve dinden uzaklaşma hareketleri olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim gayrimüslimler diledikleri gibi okullar açabilmekteydiler. Mahkemeler Batı usulü bir hukuk yapısına dönüştürülmekteydi. Avrupalıların bu reformların sonucu olarak Osmanlı Devleti içerisinde iktisadî ve kültürel yatırımlarını artırdıkları, Osmanlı idaresi altında yaşayan Hıristiyanların üzerindeki himayelerini güçlendirirken, onlar lehine sürekli yeni haklar ve imtiyazlar elde etmeye çalıştıkları bir gerçektir (Özcan, 1997: 43-44). Farklı bölgelerde açılan yabancı okullar da elit kesime hitabeden gösterişli halleriyle ve eğitimleriyle Müslümanların bu bakışını perçinlemekteydi (BOA, DH. MKT, 2915/78).

1870'lere gelindiğinde, Avrupalıların Osmanlı'nın iç işlerine müdahalelerinin gittikçe arttığı görülmektedir. Avrupalı devletlere ticari alanda verilen imtiyazlar Osmanlı pazarının yabancılar tarafından paylaşılmasına neden olmuş, bu durum yerli sanayiye ağır bir darbe vururken, ordunun yenilenmesi için yapılan masraflar da devleti ağır bir borç altına sürüklemişti (Özcan, 1997: 43; Ortaylı, 2000: 48-49). İlber Ortaylı, içerisinde bulunulan durumu şu ifadeleriyle belirtmektedir:

"1856 Islahat Fermanı Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri camiasına girmesinin bedelidir. Bundan sonra devletler ticaret, sanayi, maden, ulaştırma alanında birtakım imtiyazlar alacaklar, daha önce elde ettiklerini pekiştirecekler, bundan başka iç ve dış politikaya devamlı müdahale edeceklerdi." (Ortaylı, 2000: 49)

Osmanlı yönetimine karşı gelişen bu rahatsızlıklar içerisinde, Arapları Osmanlı'ya karşı muhalefette cesaretlendiren diğer önemli bir konu ise Mısır'da yaşanan gelişmelerdi. Zira Osmanlı Devleti Vehhabî hareketine karşı Mısır askerinden destek almış ve Hicaz'dan San'a'ya kadar ilerleyen ayaklanma, Mısır ordusunun yardımları ile bastırılabilmişti. Osmanlı'nın bu dönem içerisinde askerî gücünün zayıflamış olması, Mehmed Ali Paşa'yı harekete geçirdi. Mısır, Osmanlı Devleti'ni tehdit eder hale geldi. Anadolu içlerine kadar ilerleyen Mehmed Ali Paşa, İngilizlerin yardımı ile durdurulabildi. Bunun sonucunda Mısır, Osmanlı'ya karşı önemli bir imtiyaz elde etmeyi başardı. Bu durumun Mısır ile yakın teması olan Arap bölgelerinde ve Yemen'de, devlete karşı muhalefet açısından ciddi anlamda cesaretlendirici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Abdullah b. Hüseyin, 1409/1989: 248). Ayrıca Mısır'ın Osmanlı karşısındaki bu başarısı, bazı Arap düşünürlerde Osmanlı hükümetinin çöküşüne doğru gittiği ve yeni çareler aranması gerektiği kanaatini oluşturmaya başlamıştı (Bkz. Filibeli Ahmed Hilmi, 1325/1908-1909: 33).

Mısır'ın Arap bölgeler üzerindeki en önemli etkilerinden biri de Urabî Paşa⁴ isyanıdır (Hotinli, 1997: I, 470-472). Bu hareket, bir yandan Avrupalılara karşı bir tepki niteliği taşıırken, diğer yandan da Osmanlı'nın dinî hâkimiyetini tehdit edecek bir milliyetçilik hareketi olma özelliğine sahiptir. Bu ise Osmanlı'ya karşı diğer Arap bölgelere örnek oluşturabilecek ciddi bir tehlike olmuştur. Hatta sarayla gerçekleşen yazışmalarda, Urabî Paşa ve onunla birlikte hareket eden Mısırlı âlimlerle ilgili olarak, hareketin bizzat Osmanlı hilâfetine tehdit içeriği taşıdığı, Hicaz ile Mısır'ın bu konuda iletişim içerisinde olduğu, meselenin Asîr bölgesindeki şeyhleri de etkilediği belirtilmektedir (BOA, Y.EE, 14/8).

II. Abdülhamid Dönemi Yemen İsyânlarında Din-Siyaset İlişkisi

1517 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edilen Yemen, 1538 yılında Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa tarafından kontrol altına alındı. 1635'den itibaren Yemen'i Zeydî imamlar yönettiler. 1839'da İngilizlerin Aden'e girmesi Osmanlı yönetimi tarafından

⁴ Ahmed Arabî (Urabî) el-Mısırî asker asıllıdır. Ezher'de iyi bir eğitim görmüş, hatipliği ile Mısır'da ön plana çıkmıştır. İngiliz ve Fransız ordusunun harekete geçmesine neden olan 1881 Mısır isyanının lideri olması açısından önemli bir şahsiyettir. Urabî Paşa'nun isyanı ve sonrasında Mısır yönetimini etkileyen başarısının ardından, İngilizler Mısır'daki konumlarını askerî açıdan güçlendirirlerken, II. Abdülhamid Mısır'da gelişmekte olan milliyetçi harekete karşı Urabî Paşa ile anlaşma yolunu tercih etmiştir. Hatta Mısır'da Ragıp Paşa yönetiminde oluşturulan kabineye Cihadiye Nazırı atanarak kendisine nişan verilmiştir. İngilizler Osmanlı yönetiminden Urabî Paşa'yı asi ilan etmesini istediklerinde, II. Abdülhamid buna yanaşmayınca bu amaçlarını Hidiv aracılığı ile gerçekleştirmişler, asılmasına karar vermişken bu karardan son anda vazgeçerek Urabî Paşa'yı Seylan'a sürgün etmişlerdir. 1901'de Hidiv Abbas Hilmi Paşa zamanında affedilerek Mısır'a dönen Urabî Paşa, 1911'de vefat etmiştir. Bkz. Hotinli, A. (1997). *Arâbî Paşa, İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir: M.E.B. Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, C. I, 470-472; Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Homer Kitabevi, 252-260.

endişeyle karşılandı. Ancak 1848/1849 tarihinde yapılan Yemen harekâtı beklenen sonucu vermedi (Sırma, 2008: 48-55). 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması bölgenin stratejik önemini daha da artırdı (Ingrams, 1968: 57). Bunun üzerine 1870-1872 tarihlerinde Yemen'e büyük bir harekât düzenlendi (Uçarol, 1989: 31). Yemen'in yeniden kontrol altına alınmasının oldukça kapsamlı bir askerî harekât ile gerçekleşmesi, bölge halkı tarafından bu durumun yer yer bir *işgal* olarak değerlendirilmesine neden oldu. Zira daha öncesinde Yemen'in iç işlerine pek müdahale etmeyen Osmanlı yönetimi, bu tarihten sonra merkezileştirme politikasıyla birlikte Yemen'i her alanda Osmanlı egemenliği altına alma gayretine girdi. Yemenlilerin bakış açısıyla bu müdahale aynı zamanda dinden uzaklaştırma hareketiydi.⁵Zeydî İmam Mansur Muhammed b. Yahya Hamidüddin'e göre bu harekâtın ardından gerçekleştirilen icraatlarla birlikte kendilerinin özgürlükleri kısıtlanmış, şeriflerin itibarı alçaltılmıştı. Ayrıca Yemen'de görev yapmakta olan sivil ve askerî görevliler Müslümanca hareket etmiyorlardı. İçki içmekte ve zina etmekteydiler. Halka zulmetmekten ve haramdan kaçınmamakta, Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetine göre dinî görevlerini yerine getirmemekteydiler. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere gayrimüslimlere tanınan haklar da Yemenlileri rahatsız eden en önemli meselelerden biri oldu. Onlara önemli yetkiler verilerek Araplarla eşit konuma getirilmişlerdi ki bu asla kabul edilemez bir durumdu. Yemen imamları, çeşitli Arap bölgelerinde gerçekleşen idam cezalarının, Avrupalıların baskıları sonucu özellikle Müslümanlara karşı uygulandığını düşünmekteydiler. Bu durumda Türklere karşı savaşmak, Allah yolunda cihat sayılmaktaydı ve bundan asla vazgeçilmeyecekti (Gâid, 2004: 112-114). Nitekim II. Abdülhamid dönemi boyunca Zeydîler Yemen'de üç büyük isyan gerçekleştirdiler. 1891ve 1898 yıllarındaki iki isyan İmam Mansur Muhammed b. Yahya Hamidüddin tarafından (Âtîf Paşa, 1326/1908-1909: II, 146, 171-186), 1904 yılındaki son büyük isyan ise onun oğlu İmam Yahya tarafından çıkarıldı (Sâidî, 1983: 32-33).

İmam Hamidüddin, 1891'de başlatmış olduğu isyan döneminde farklı kabile şeyhlerine göndermiş olduğu mektuplarda, Osmanlı'nın bu dönemde uyguladığı politikalarından rahatsızlığını açıkça dile getirmekteydi. Bu mektuplardan birinde İmam Hamidüddin, kendini hilafet makamında ifade eden Osmanlı Devleti'nin, yeni bir din ihdas etmiş olduğunu belirtmekte, haramları helalle birleştirip içki içtiklerini, beş vakit namazı terk ederek Ramazan orucunu da alenen tutmadıklarını söylemekte, zayıflara zulümden ve şerifleri tahkirden kaçınmayan "*acem taifesi*" olarak isimlendirdiği Osmanlı yönetiminin mağlup edilmesi konusunda şeyhlerden yardım istemekteydi (BOA, Y.EE, 65/11).

⁵ Faruk Osman Abaza, özellikle II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen merkeziyetçi politikanın Yemenlilerin Osmanlı yönetimine karşı isyanlarında öncelikli sebep olduğunu belirtmektedir. Bkz. Abaza, F. O. (1979).*el-Hükümül-Osmânîfi'l-Yemen 1872-1918*, 2. Baskı, Beyrut: y.y., 116.

İmam, Taizmeşâyihine gönderdiği bir mektupta, ileri gelenleri, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in sünneti ile geçmiş imamların hayatlarına uyararak *Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker* üzere mücadeleye davet ederken, bunu "Allah yolunda cihad" (*el-cihâdu fi sebîlillah*) olarak isimlendirmektedir (BOA, Y.EE, 65/11). Zeydî mezhebine göre bir devlette *Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker* "iyiliği emretmek ve fenalığı yasaklamak" anlamındaki bu prensibi uygulayacak olan güç imamdır (Doğan, 2009: 254; Serjeant, 1969: 287). Gerekli şartlara sahip olan imam, Cuma namazını kıldırmak, hakları kısıtlamak veya kerhen almak, ayrıca had cezalarını uygulamak gibi birtakım yetkilere sahip olan kişidir. Bu konuda imamın yardımcısı da muhtesiblerdir. Muhtesibler imam adına *Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker* görevini yerine getirirler. Bunlar aynı zamanda toplumun âlimleridir. Dolayısıyla toplumda iyiliği emredip kötülüğü yasaklama konusundaki sorumluluk, toplumun önderine ve onun görevlendirdiği kişilere düşmektedir. Ayrıca önder konumunda bulunanlar Hz. Ali evladından olmalıdır (Doğan, 2009: 254). Görüldüğü gibi Zeydîlerin bu yaklaşımı, buldukları bölgede başka bir otoritenin varlığına pek fırsat verecek bir yapıya sahip değildi. Osmanlı yönetimine karşı Yemen'de yaşanan asıl sorunun da imamların bu konumundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu konuda İmam Hamidüddin ve onun gibi diğer imamların başkaldırılarında dayanak olarak gördükleri İmam Zeyd b. Ali'nin mücadelesini ve söylemlerini iyi irdelemek gerekmektedir. Zira benzer söylem ve yöntemlerin bu defa Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleşen isyanlarda, Zeydî imamlar tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim İmam Zeyd b. Ali, kendi döneminde zalim olarak değerlendirdiği Emevî yönetimine karşı mücadele vermiş, bu amaçla âlimlere Kur'an ayetlerinden ve hadis metinlerinden yararlanarak etkileyici içerikli mektuplar yazmış ve onları halka zulmeden Emevî iktidarına karşı cihada davet etmiştir. Zeyd b. Ali'ye göre namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gibi ibadetlerin yerine getirilmesi ve içki içmek, zina etmek gibi haramlara herkesin dikkat etmesini sağlamak için çalışmak gerekmektedir (Doğan, 2009: 254-260) Zeyd b. Ali, özellikle bir toplumun âlimlerinin uygulaması gerektiğini belirttiği *Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker* prensibine göre farzları şu şekilde sıralamıştır:

1. Toplumda İslam terk edildiği takdirde insanları İslam'a davet etmek
2. Zulümden uzak durmak
3. Zalimleri reddetmek
4. Fey ve ganimetleri yerlerine taksim etmek
5. Dinin sınırlarını ve kanunlarını muhafaza etmek
6. Sila-i rahim yapmak (akrabayı gözetmek, ziyaret etmek)
7. Ahde vefâ göstermek

8. İyilik yapmak

9. Haramlardan kaçınmak (Doğan, 2009: 258-268)

Dikkat edilecek olursa yukarıdaki maddelerin büyük bir kısmı siyasî içerik taşımakta, toplumsal olaylara doğrudan müdahale etmeyi gerekli kılmaktadır. Ayrıca iktidarın Müslüman olmakla birlikte belli farizalara uymaması ve zulmetmesi durumunda, kesinlikle toplum önderlerinin harekete geçerek bunu düzeltmesi dinî bir vecibe olarak görülmektedir. Hatta bu konuda karşı karşıya bulunulan idarenin gücü, yapısı, konumu önemsenmemektedir.

İmam Hamidüddin, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmanın meşruiyeti ve gerekliliği konusunda Kur'an'dan çeşitli ayetleri gerekçe göstermiş ve şeyhleri bu şekilde ikna etmeye çalışmıştır. Bu amaçla kullandığı ayetlerden biri "Size ne oluyor da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğruna savaşmıyorsunuz!" (Nisâ: 4/75) mealindeki ayettir. Bu ayet daha ziyade yerel yönetimdeki usulsüzlükleri hatırlatır ve bunu isyan için delil gösterir niteliktedir. Diğer bir ayet ise "(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarımızla ve canlarımızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır" (Tevbe: 9/41) mealindeki ayettir ki, bu ayet ile halk cihad etme konusunda dinen mecbur tutulmaya çalışılmıştır (BOA, Y.EE, 65/11). İmam Hamidüddin'in, kabilelerin ileri gelenlerini ikna edebilmek amacıyla ayetlerden yararlanması oldukça dikkat çekicidir. Zira bu durum, İmam'ın Osmanlı'ya karşı kabile şeyhlerini kendi tarafına almak için ciddi bir gayret sarf ettiği anlamına gelmektedir. Aksi takdirde bazı kabileler İmam için savaşmayı düşünmeyecektir. İmam Hamidüddin'in, Yahya Fâria adında bir şeyhe gönderdiği Osmanlıcaya çevrilmiş olan mektubu, şeyhleri ikna etmek için verdiği mücadelenin örneklerindedir (BOA, Y.EE, 65/11) .

"Nakib-i Mukbil Yahya Fâriaba'de's-salam. Hamd olsun ahval güzeldir. Ben de hastalıktan yeni kalktım. Ve halinizi haber aldım. Şayi' olduğuna göre vürûdunuznâsî'raiçün imiş. Lakin biliriz ki sen akıllı ve âkıbetbeyn bir adamsın. Ve âl-i Muhammede ve husûsenmakâm-ı imamette bulunana muhibsin. Şüphe yok ki ahvâl-i sabıkayı tecrübe ettik. Onlar (ya'ni Türkler) ne büyük ne küçük kadrini bilmezler. Sizin böyle i'tibar ve haysiyet bulmanız bizim sayemizdedir. Bir ay kadar görünmez olsak da bizden emniyet bulsalar artık kimseyi tanımazlar. Siz de i'tibardan düşersiniz. Malûmunuzdur ki İzzet Paşa ukkâle atâ ve ihsan ider idi onlar da İzzet Paşanın odasından çıkınca "Allah imamı hıfz itsün. Çünkü ânın sebebiyle bunlara nâil oluyoruz." derler idi. Maksudım Allah ile senin beyninde olan ahdi unutmamaklığın ve ihtiyatı elden bırakmamaklığın ihtardır. Biliyorsun ki Haşidliler pederlerine bile halfiderler. Nerede kaldı ki ukkali yekdiğerine half etmesinler. İşte seni intibaha davet ediyorum. Allah şanını islah etsin vesselam." (BOA, Y.EE, 65/11)

Bu mektuba göre İmam Hamidüddin Osmanlı yönetiminin meşâyihe iltifatta bulunmak konusunda samimi olmadığını ifade etmektedir. Zira

Yemenliler iltifata oldukça önem vermektedirler. İmam Hamidüddin'in ifadelerine göre, Türkler ne büyük ne küçük kadrini bilirler. Valilerden İzzet Paşa gibi *ukkâl'*e ihsanda bulunanlar olduysa da Türklerin bu şekilde bir kısım meşâyih'e ihtiramda bulunmasını, kendisine karşı yapılan bir taktik olarak gören İmam, şayet kendisi ortadan kalkmış olsa ve Türkler bundan emin olsalar aynı şekilde davranmayacaklarını söylemektedir (BOA, Y.EE, 65/11). Esasen bu gerekçelerin öne sürülmesi, bir kısım meşâyihin Osmanlı Devleti idaresinden rahatsız olmadığını ve devletin şeyhlerle iyi ilişkiler içerisinde olmaya özen gösterdiğini yansıtmaktadır. İmamın Abdümenafogullarına gönderdiği bir mektup da bunu destekler niteliktedir. Mektuba göre, kabileler içerisinde haberlerin yayılarak dışarıya bilgi sızmasına vesile olanların bulunduğu söylenmekte, bundan duyulan endişe ifade edilmektedir.

"Bismillâhirrahmânirrahîm el-Mansur Billah. Benî Abd-i Menâf'ın hülâsası kâffe-i ihvânımızhazerâtına ve kâffe-i nukebâyaba'des-selâm. Salâh-ı cumhûrdan dolayı hazret-i müdebbiri'l-umûrahamdiderim. İşbu mektubumu hayli müddet hasta olarak inâyet-i ilahîye ile iktisâb-ı âfiyet ittikten sonra tastîr ve tesyîridiyorum. Rahatta şiddette Mevlaya şükrederim. "Mâhiyemiz" geldi. Yedindeki kağıd-ı mefâdınikesb-i itla'ıtdim. Zaten sizin evlâd-ı Rasûle olan muhabbet-i kâmilinizi bilirim. Rûesâ-yıkabâilden ve cünûd-ı kesîreashâbından olduğunuz dahî nezdinizde ma'lumdur. Ma'lûmunuzdur ki iş sebâtamuhtacdır. Zira sâbıkan olduğu gibi olmasın. Kararımızı iş'âr ve ihbârideriz. Ahvâlimiz cemâatinizden bazı kesân tarafından hebnakl ve i'lan olunuyor. Bundan dolayı zarar görmeyelim. Bu tarafda ne olursa nakl ve ihbar olunmuş. Mukdimi ile maiyyetinin kimin hanesine gideceklerini ve yoksa karyelere mi dağılacaklarını anlayamadık. Keyfiyyetitahkîkider ve necâb-ı mahsusla bildiririz vesselam." (BOA, Y.EE, 65/11)

Yukarıdaki ifadelerde İmam'ın, Zeydî kabilelerin Türklere karşı birlik içerisinde hareket etmeleri gerektiğini düşünürken, kendisine bağlılıkları konusunda onlardan emin olmak istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca kabileler üzerindeki etkisini artırmak için kendilerinin Hz. Peygamberin evladından olduklarını hatırlatmak ihtiyacı duyduğu, bir yandan da kabilelerden nakdî destek aldığı görülmektedir.

İmam Hamidüddin'in oğlu İmam Yahya'nın da kendi döneminde Osmanlı idaresine karşı yaygınlaştırmaya çalıştığı isyan hareketine destek bulmak için, çeşitli ayet ve hadisleri delil olarak kullandığını görmekteyiz. Tirmizî'den, Müslim'den, Nesâî'den seçtiği hadisler, Zeydîlerin en önemli düsturu olan iyiliği emir, kötülükten sakındırma ve yanlışlara müdahale etmek üzere savaşılmaya teşvik amaçlı kullanılmıştır. İmam Yahya, Osmanlı asker ve memurlarının dini uygulamamakla ve zina, içki gibi haramları işlemek ve namaz kılmayıp, oruç tutmamakla birlikte, dini bozduklarını söyleyerek, bunlara karşı mücadele etmenin gerekliliğini belirtmektedir (BOA, Y.PRK.AZJ, 52/77) .

Yemen meşâyih'i kendilerini oldukça beğenmekte ve taltif edilmeyi sevmektedirler.Onların bu yönleri Osmanlı yönetimi ile ilişkileri konusunda

özellikle önem taşımaktadır. Zira İmam Hamidüddin'in gönderdiği bazı mektuplarda, Hz. Peygamber için *ceddimiz* ifadesi kullanılmaktadır ki, (BOA, Y.EE, 65/11) bu ifade Yemenli şeyhlerin Müslüman toplumlar içerisinde kendilerini peygamber soyundan gelmekle ne kadar özel bir konumda gördükleri konusunda oldukça önemli bir anlam taşımaktadır. Başka bir belgede bir kısım Yemenli şeyh ise kendilerini *Himyerîler* olarak ifade etmektedir (BOA, Y.PRK.AZJ, 3/105). Yemenlilerin bu tür yaklaşımları onların hem dinî hem de askerî sahada kendilerini özel ve güçlü hissetmelerine neden olmaktadır. Hayat standartlarının düşüklüğüne rağmen, Müslüman toplumlar içerisinde kendilerine özel oluşturdukları gelenekler ile farklı bir görüntü çizen ve asaletleri ile gurur duyan bu insanlar, özgüvenlerinin oldukça yüksek olması ve cesaretleri sayesinde, en azından kendi topraklarında Osmanlı yönetimi ile boy ölçüşmeyi göze alabilecek bir yapıya sahiptirler (BOA, Y.EE 8/19).

Zeydî imamlar daha ziyade Yemen'in dağlık kesimlerine hâkim olmayı tercih etmekteydi. Merkezî yerlerde Osmanlı yönetimi şeyhlerle ilişkilerinde yer yer başarı sağlamıştı. Ayrıca imamlar yüksek bölgelerde halkı etki altına alabiliyor, zekât gelirlerine daha rahat el koyabiliyorlardı. İmam Hamidüddin, egemen olduğu bölgelerde zekâtları toplarken, karşılığında makbuz olarak üzerine mühürünü bastıracağı pusulalar dağıtıyordu. Mühründe "*Emirü'l-Mü'minîn Mansur Billâh Hamidüddin*" yazılıydı. Pusula üzerinde bir de "*Şu kadar riyal aldım. Allah nesline ve malına bereket versin*" yazılmaktaydı. Verilen emirleri dinlemeyenler ise derhal idam edilmekteydiler. Âtîf Paşa'ya göre İmam Hamidüddin'in İslamî eğitim almış olması halkın içerisindeki saygınlığını artırmaktaydı. Halkı Osmanlı Devleti'ne karşı farz olarak ifade ettiği cihada çağırırken, bu yönünü kullanmakta ve gönüllü veya gönülsüz, bir şekilde bedevî kesimi itaati altına almaktaydı (Âtîf Paşa, 1326/1908-1909: II, 202).

İmam Hamidüddin ile 1902 yılında yapılan bir görüşme, kendisinin Osmanlı yönetiminden isteğini daha somut bir şekilde açıklar niteliktedir. Hasan Hâlid başkanlığında Yemen'e giden nasihat heyetinin kendisi ile mektup aracılığı ile yaptığı görüşmede, Padişah II. Abdülhamid'e bağlılığını saygılı ifadelerle belirten Hamidüddin, İbnReşid ve benzerlerinin devlet nezdindeki seçkin konumlarını öne sürerek, kendilerinin seyyidlerden olmaları sebebiyle bunadaha layık olduklarını belirtmektedir. Kısaca özerklik istemekte, Osmanlı sultanı ile daha düzeyli ilişkiler kurmak istediğini belirtmektedir. Devlete bağlı bir vilayet olmayı, dolayısıyla yerel yönetime tabi olmayı kesinlikle kabul edememektedir. Geleneksel yaşantılarını korumayı arzu etmekte, bunun İbnReşid gibi örneklerinin olması ise İmam'ı cesaretlendirmektedir (Hasan Hâlid, t.y.: 15-18).

İbnReşid aslen Yemen'in Benî Kahtan'dan gelen kabilelerinden birine mensup olup, Yemen'den Medine'ye on beş günlük mesafede ve kuzeydoğu tarafında bulunan Hail'e hicret etmiş ve buraya yerleşmişti. Savaşçı bir kabile olan İbnReşid'in kabilesi, emirlik şeklinde bir yapıya sahipti (Kıcımın, 1994: 125-129). Halkını bağımsız bir emirlik ile yöneten İbnReşid,

II. Abdülhamid'e bağlıydı ve gerektiğinde ona askerî destek veriyordu (Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, 1999: 73). Padişah, kuvvetli ordusu bulunan İbnReşid'i kendi tarafında tutmak için ona oldukça iyi muamelede bulunurdu. Nitekim bir defasında Kuveyt'teki İngiliz tehdidine karşı kendisi ile bağlantıya geçen Padişah'ın isteği ile İbnReşid derhal buraya hareket etmişti. Padişah, Emir ile daimî temas için İstanbul'a bir mutemed göndermesini istemişti. Reşid adlı bu mutemede paşalık unvanı verildi. İstanbul'da Padişah'ın belirlediği bir misafirhanede ikamet ettirildi. Sonrasında İbnReşid adına başka mutemedler de görev yaptılar. II. Abdülhamid İbnReşid'in kabilesinden önde gelenleri İstanbul'da ağırladı. Onlara çok hürmet edildi. Çeşitli hediyeler verildi. Kendisine duyulan güven ve iltifata sadakatle karşılık veren İbnReşid ise İkinci Meşrutiyetten sonra dahi Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan ayrılmadı (Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, 1999: 205-207).

İbnReşid'in aslen Yemenli olması muhtemelen İmam Hamidüddin'i etkilemekte ve emirlik konusundaki ısrarını artırmaktaydı. Bununla birlikte İmam Hamidüddin'in bu istekleri Padişah II. Abdülhamid tarafından kesinlikle kabul edilebilir görülmemiştir (Hasan Hâlid, t.y.: 15-18). Dönemin etkili ve hareketli aydınlarından CemaleddinAfganî'nin vilayetlerle ilgili görüşleri Yemen İmamı'nın hükümetten beklentileri ile benzerlik taşımaktaydı. Bu da Arap aydınları arasında bu tür düşüncelerin hareketlilik kazandığını göstermektedir. Afganî, bizzat Padişah'a vilayetlerin hidivlik haline getirilmesini savunmuş ve buna Yemen'i de dahil etmişti. Düşüncesine göre Hicaz'a Haşimî eşrafından biri, Yemen'e de Zeydî imamı hidiv olmalıydı. Böylece her bölgenin yöneticisi kendi halkından olacaktı. Afganî, Mısır'daki hidivliğin ideal bir örnek olduğunu öne sürmekteydi. Ancak bu yaklaşımdan II. Abdülhamid şiddetle rahatsız olmuş, daha fazla endişeye sürüklenmişti. Hatta Afganî'ye "*Seyyid hazretleri bu fikrinle Sultan'a ne bıraktın?*" diyerek teklifinin kabul edilemez olduğunu belirtmişti (Muhammed Mahzumî Paşa, 2006: 192-194).

1870 sonrası Osmanlı Devleti'nin Müslümanlara yönelik devlet politikasında hilafet konusunun başrol oynadığını belirtmiştik. Yemen'de, devlete itaat konusu bir yana, Padişah II. Abdülhamid'in 1904 yılından itibaren en büyük endişesi, bu tarihte isyan eden İmam Yahya'nın kendisini halife olarak ilan edip etmediği meselesiydi. Sık sık isyan eden Yemen Zeydîleri, isyanlarıyla askerî açıdan zaten yeterince problem teşkil ediyordu. Bununla birlikte Müslümanların kulağına gidecek olan ikinci bir halife ismi, ortaya çıktığı bölge itibarıyla kabul görmeyecek olsa da Padişah II. Abdülhamid'in Müslümanlar nezdinde otoritesini sarsabilecek bir çatlak oluşturabilirdi. Yemen'de çeşitli memuriyetlerde bulunan ve 1911-1923 yılları arasında son Yemen valisi olarak görev yapan Mahmud Nedim Bey,⁶ İmam Yahya'nın

⁶ Mahmud Nedim Bey'in hayatı ve faaliyetleri konusunda bkz. Mahmud Nedim Bey, (2001). *Arabistan'da Bir Ömür Son Yemen Valisinin Hatıraları Veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, (der. Ali Birinci), İstanbul: İsis Yayınları, VII-IX.

hilâfet iddiası ile tehdit oluşturabileceği konusunda, Padişah'ın sık sık ifade ettiği kaygılarını, kendi değerlendirmesi ile *yersiz* bulurken, Padişah'ın durum üzerine kendisinden görüş bildirmesini istediğinde, ona şunları söylediğini belirtmektedir:

“İmam Zeydî mezhebindedir. Ve Zeydilere göre İslâm yetmiş fırkadır. Bu yetmiş fırkanın yalnız bir fırkası fırka-i Naciyedir. Zeydiler de kendilerini bu fırka addederler. Fırka-i Naciyenin tabîi reisi de onlarca halifedir. Fakat nihayet bir tabir ve unvandan ibarettir. Yoksa bizim anladığımız mânâda hilâfet ile bir alâka ve münasebeti yoktur. İmam kaç defa şu suretle idare-i kelâm etmiştir: “Evet ben halifeyim, fakat sizin anladığınız mânâ ve mahiyette halife olmak asla akıl ve hayalimden geçmemiştir. Ben Zeydilerin halifesiyim, yani, imamıyım. Hattâ Yemen’de bulunan Şafiîler bile beni imam veya halife tanımazlar. Bu nihayet Zeydilerle benim aramda bir iştir.” (Mahmud Nedim Bey, 2001: 20).

Nitekim öteden beri Zeydîler kendi mezheplerindeki halife anlayışı nedeniyle, padişaha hiçbir zaman halife demiyorlardı. Çünkü padişahlar Fatımî sülalesinden gelmiyorlardı. Bunun yerine padişah için *sultan* unvanını kullanıyorlardı (Ahmet İzzet Paşa, 1992: I, 101). II. Abdülhamid, İmam Yahya ile ilgili kaygılarını belirtirken, mührüne *Emirilmüminin* ifadesini yazıyor olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdiğinde ise Mahmud Nedim Bey, İmam Yahya’nın bu konuda da şöyle açıklama yaptığını belirtmektedir: “*Emirilmümininliğime gelince Fırka-i Naciye efradı mümindirler ben de bunların emiri olmak hasebile Emirilmümininim. Aczimi bilirim. Zeydilerin âmâl ve metalibi haricinde hiçbir emel ve arzum yoktur*”. İmam Yahya bu fikirlerini esasen *arz-ı atebeiulya* kılmıştır.” (Mahmud Nedim Bey, 2001: 20).

Yukarıda geçen diyaloglarda Mahmud Nedim Bey, Padişah’a İmam Yahya’nın her ne kadar ciddi bir tehdit olmadığını ifade etmekteyse de genel kanaat bunun aksinedir. Yemen’deki ayaklanmalar Osmanlı’nın yalnızca Yemen’de değil, etkisi itibariyle Mısır, Hicaz, Suriye ve hatta Hindistan’da sorun oluşturabileceği düşünülen bir meselesidir. Zeydîlere verilecek ufak bir imtiyaz, resmî bir salahiyet, Hicaz ve Irak başta olmak üzere bütün Arap Yarımadası’nda hareketlenmelere neden olabilecektir. Araplar arasında Osmanlı hilafetine karşı gelişen fikirlerin yer yer dillendirildiği bu dönemlerde, Osmanlı’nın buradaki başarısızlığı, hilafet makamını sarsabilecektir (BOA, Y.PRK.AZJ, 50/80). Örneğin 1891 isyanında Mekke-i MükerrermeEmareti’nden merkeze gönderilen telgrafnamede, Yemen isyanının Hicaz urbanını etkilediği ve bazı kabilelerde fesat hareketleri gözlemlendiği ve urbana bu konuda gereken uyarıların yapıldığı belirtilmiş, bununla birlikte durumun ciddiyetine ve Hicaz’ın hassas konumuna binaen Hicaz’daki askerî kuvvetin artırılmasına karar verilmişti (BOA, Y.MTV,55/81). Hükümet Arap dünyası için tehlike gördüğü imamların beklentilerine göre anlaşmaya varmak konusunda direnmekteydi. Bununla birlikte Yemen’de yıllarca süren mücadelelerde, hükümet kendi istediği sonuca ulaşabilmiş de değildi.

1908’de II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle, diğer vilayetlerde olduğu gibi Yemen’de de yeni hükümetin alacağı kararlar merakla beklenmeye başlandı. İmam Yahya yeni dönemden ümitliydi ve hükümet ile müzakerelerine devam etmek istemekteydi. Bunun bir göstergesi olarak zabıtlardan ve çeşitli şahıslardan oluşan nezdindeki esirleri serbest bırakmıştı (Mahmud Nedim Bey, 2001: 125-126). Dönemin sadrazamı Kâmil Paşa ise bir yandan İmam Yahya’ya ters bir karşılık vermiyor, bir yandan da Yemen’in asayişini sağlamak ve kontrolünü tam olarak ele geçirebilecek güçlü bir ordu oluşturmak için zaman kazanmaya çalışıyordu. Bu sırada Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam oldu. İmam Yahya’nın isteklerini resmen değerlendirmeye aldı. İmam; vilayet ve ordu merkezinin Hudeyde’ye alınmasını ve dağlık kısmın Zeydî imametine terk edilmesini, Tihame’de ise kaza yönetiminin İmam tarafından atanacak kadırlara verilmesini istiyordu (Çoğ, 2006: IV, 136; Aydın, 1998: XVIII, 550-551).

İmam Yahya’nın, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile gerçekleştirdiği iletişimin sonucunda II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sadece birkaç ay önce, 8 Ocak 1909 tarihinde Dersaadet’e gönderdiği bir arıza, İmam’ın Osmanlı Hilâfeti’ne bakışını ve devletten beklentilerini yansıtmaya açısından güzel bilgiler vermektedir. Arızada, İmam Yahya, Padişah’a karşı oldukça saygıdeğer ifadeler kullanmıştır. Osmanlı hükümetine karşı sürekli hatırlattığı konu ise Hz. Peygamber’in neslinden geliyor olmalarıdır. Bu açıdan Yemenlilerin Türkler ve diğer Müslümanlar arasındaki farklı konumunu vurgulanmaktadır. Kendilerini bir bakıma Ehl-i Beyt’in devamı olarak tanımlayan İmam, Hz. Muhammed’in birçok hadisinde Ehl-i Beyt’e hürmet etmelerini emrettiğini hatırlatmakta, Hulefâ-i Râşidîn’in dahi bu konuda hassas davrandıklarını belirtmektedir (BOA, Y.EE.KP, 34/3303).

Hükümetin Yemen’e, ıslahat ve arabulucu olarak gönderdiği Seyyid Abdullah b. Hüseyin b. Mütevekkil ile Seyyid Muhammed b. Abdullah eş-Şereffî’nin gelişlerinden memnun kaldıklarını, bu kişilerin başarılı girişimleri ile resmî kurumlar ve Yemenliler arasında olumlu bir gelişme yaşandığını belirten İmam Yahya, Yemen’de akan kanın durmasını arzu ettiklerini, bunun aksine olarak kendisi ile ilgili belirtilen her ifadenin ise yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Verdikleri mücadelenin nedeninin, Yemen’de görev yapan memurların İslam’a uymayan halleri ile zulüm derecesindeki uygulamaları olduğunu, bu kişilerin dinî açıdan oldukça zayıf bulduklarını, esasen ne devlete ne de İslam ahkâmına karşı farklı bir fikirde olmadıklarını belirtmektedir (BOA, Y.EE.KP, 34/3303). Bu sözlerle İmam Yahya’nın açıklamalarında ve genel yaklaşımında Padişah’a bağlılığını oldukça açık bir şekilde ifade ettiğini özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim İmam, Osmanlı Devleti’ne karşı olan saygı ve bağlılıklarını yinelerken, karşı oldukları meselenin tamamen şahıslarla ilgili olduğunu belirtmesi dikkati çekmektedir. Şu durumda şartlar her ne şekilde alırsa alsın, İmam’ın Osmanlı Devleti’nin gücünü tanıdığı, kendisinin yabancılarla ilişkilere dayalı belirgin bir politika gütmeye çalışmadığı anlaşılmaktadır. Her şekilde meseleleri devlet iledir. Uzlaşılacaksa yine devlet ile belli

prensipeler dâhilinde uzlaşılacaktır. Bu durum, Yemenlilerin genel anlamda Osmanlı yönetimini dışlamadıklarının, aksine Osmanlı'nın gücüne ihtiyaç duyduklarının açık bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

İmam Yahya, kendilerinin Sa'de'de⁷ ikamet ettiklerinin doğru olduğunu belirtmekte ancak burayı merkez edindikleri konusundaki bilgilerin gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Bunun bir iftira olduğunu söylemekte, Sa'de'yi düzlük ve dağlık kısımlarıyla özelliksiz, kumluk bir arazi olarak nitelendirmektedir. İmam Yahya, bu açıklamaların ardından asıl isteği olan ıslahat konusuna girmektedir. Zira hükümet idarede büyük bir değişikliğe gidilmesinden ziyade, ıslahat konusuna sıcak bakmaktadır. Bu minval üzere isteklerini belirten İmam, geçmişte belirtilen maruzatlara geçiştirici ifadelerin dışında hiçbir karşılık göremediklerini söylemektedir. İmam Yahya, ifadelerinde sadrazamı överek ve kendisinden umutlu olduklarını belirterek isteklerini açıklamaya çalışmaktadır. Anlaşılan, eski Yemen valisi olan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile anlaşabilecekleri konusunda umutludur (BOA, Y.EE.KP, 34/3303). Ayrıca kendilerinin Osmanlı yönetimine karşı müspet düşünceler içerisinde olduklarını ve asla yabancılarla iş birliği düşünmediklerini özellikle belirtmektedir.

Kendilerinin Hz. Peygamber'in sülalesinden olmaları sebebiyle *âile-i kerîme* ismiyle nitelendiren İmam, neseplerinin şöhretinin herkesçe malum ve meşhur olduğunu söylemekte, bununla övünmektedir. İmam, diğer takdir edilecek yönlerini; ilim ile meşgul olmaları ve yaşantılarının dinin farzlarını öğrenmekten ibaret olması şeklinde belirtirken, büyük günahlara kesinlikle yaklaşmadıklarını hatırlatmaktadır. Mezheplerinin de hak bir mezhep olduğunu ifade eden İmam Yahya, devlet memurlarının, bunların inançlarının bozuk olduğu, nifak çıkardıkları ve hileci oldukları şeklinde kendilerine iftira ettiklerini söylemektedir. En büyük rahatsızlıkları ise bu işlerde ecnebilerle dahi işbirliği ettikleri konusunda, kendilerine iftira edildiğidir ki, İmam Yahya bunu en kabul edilemez davranış olarak görmektedir. Zira böyle bir düşünceyi ortaya atanlar, menfaat sevgisine sahip olanlar ve zulümlerinin devamını isteyenlerdir. Oysaki Zeydiler varlıklı insanlar olmadıkları gibi ecnebilere istifadeyi düşünecek şekilde yoldan çıkmış bir inanca sahip de değildirler. Kendilerinin tek emelinin Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker ilahi emrini tatbik ve dinin çizdiği kuralları muhafazadan ibaret olduğunu belirtmekte, İstanbul'a göndermiş olduğu üç kişinin, Yemen'de yapılmasını istedikleri ıslahatları bildirmekle görevli olduklarını ifade etmektedir. Amaçlarının, gerçekleştirilecek bu ıslahatlarla birlikte çatışmaların durdurulmasıdır. Bunun ardından fakir olan ve çeşitli sıkıntılara maruz kalan Yemen halkının hayat standartları yükselecektir (BOA, Y.EE.KP, 34/3303).

⁷ Sa'de kasabası San'a'nın kuzeyinde, Yemen ile Asir bölgesi arasındadır. Çevresinde birçok kabile yaşamaktadır. Kasaba, sancak olabilecek büyüklükte geniş bir bölgeye hâkim bir merkez konumundadır. Ahmed Râşid, (1291/1874-1875). *Yemen ve San'a Tarihi*, y.y., C. II, 307-308.

Anlaşılan odur ki İmam Yahya'nın isteği, Yemen'de Osmanlı yönetiminin belli kesimlerde güç olarak bulunması ve dış saldırılardan Yemen'i muhafazasıdır. Ancak Zeydî bölgelerde kendisinin resmi açıdan dinî otorite olmasını arzulamakta, Zeydî bölgelerin idaresinin kendisine verilmesi isteğini açıkça ifade etmektedir. Bunun yanında, Peygamber soyundan gelenlere de ihsanda bulunulmasını istemektedir. Böylece Padişah'a bağlılığını ifade eden İmam Yahya, belirttiği şartlar yerine getirildiğinde halkın da Padişah'ın egemenliğini ve İslamî kimliğini benimseyeceğini söylemektedir. Şu durumda İmam Yahya, istediği şartlar altında yönetim ile anlaşığında, dinî açıdan halka Osmanlı yönetimini benimsetme konusunda herhangi bir zorluk yaşamayacaktır. İmam Yahya'ya göre bu şekilde Hıristiyanların Müslümanlar arasına sokmaya çalıştıkları nifaka da kesin olarak son verilmiş olunacaktır. İslam bağlarını muhafaza ve takviye etmek için Resulullah'ın ve ashabının şefaati vasıta kılarak "*Padişah'tan bu isteklerimizin kabulünü dileriz*" derken, hukukun şer'î olmasını ve bu mahkemelerin yönetiminin kendisine verilmesini arzu ettiğini özellikle belirtmektedir (BOA, Y.EE.KP, 34/3303).

Sonuç bölümünde İmam Yahya'nın ifadeleri; bin seneden beri hanedanın Hz. Peygamber soyundan gelen sülalelerine ait olduğu, Yemenlilerin örf ve adetleri gereği kendi seyyid ve eşrafından başkasına meyletmedikleri ve tarih boyunca bu şekilde davrandıklarıdır. Ahalinin devlete ısındırılması ancak İslam hukukunun uygulanmasıyla olabilecektir. Nitekim devletin emniyet görevlilerinin ve memurlarının, dinin gereklerine aykırı hal ve hareketleri ile zulümlerinin üst düzeylere çıkması buna engel olmuştur (BOA, HR.SYS,107/49; BOA Y.EE. KP, 34/3303).

İmam Yahya'nın ifadelerinde de yer aldığı gibi imamların isyan hareketlerindeki sebeplerde her ne kadar dinî meseleler önem arz etmekteyse de meselenin asıl olarak vergiler ve mahkemeler konusunda düğümlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim vergileri tamamen Osmanlı yönetimi topladığında, imamların maddi gücü ortadan kalkmaktadır. Halkın davalar için imamın kontrolündeki fakihlere değil de devletin mahkemelerine başvurmaları halinde ise imamların toplum karşısında dinî otoritesi kalmayacaktır. Nitekim halk, imamlar tarafından yeri geldiğinde dinî deliller kullanılarak, gerektiğinde geçimleri karşılanarak, bazen de zor kullanılarak devlete karşı savaştırılmaktadırlar.

Yemen'deki isyan problemini çözmek amacıyla yıllarca arayış içerisine giren hükümetin, imamlar ile onların istedikleri şartlarda anlaşmaya uzun bir süre yanaşmadığı, bu konuda sonuna kadar direttiği görülür. Hatta Zeydîlerdeki imamet anlayışının bir şekilde bertaraf edilmesi gerektiği görüşünde olanlar dahi mevcuttur. Buna göre halk ile devlet arasındaki en büyük engel imamlardır. Oysa hükümetin Yemen için yaptığı ve yapmayı planladığı yatırımların amacı, halkın imamlara bağımlılıktan kurtulmaları ve medeni hayata geçebilmeleridir. Böylece Yemen Vilayeti kalkınacak, Yemenliler eğitim ve kalkınma programları sayesinde geleneksel kabile

yaşantısından kurtulacak, devlete bağlı birer Osmanlı vatandaşı haline geleceklerdir (BOA, Y.MTV,46/119).

II. Abdülhamid'in padişahlığının son günlerine rastlayan bir dönemde İmam Yahya ile hükümet arasında gerçekleştirilen anlaşma girişimleri üzerine, bir ıslahat layihası hazırlandı. Bu layiha, İmam'ın isteklerine hükümetin olumlu cevap verdiği ve Yemen'de asayişin sağlanacağı anlamına gelmekteydi. Bu amaçla İmam Yahya'nın İstanbul'a gönderdiği heyetin müzakerelerde bulunduğu sırada, 31 Mart Vakası ortaya çıktı. Yemen heyetinin gözleri önünde cereyan eden bu hadise onları oldukça şaşırtmıştı. Dolayısıyla II. Abdülhamid idaresi boyunca Yemen'de verilen mücadelede sona yaklaşmışken, Padişah'ın ansızın tahttan indirilmesi, yapılacak olan anlaşmayı sonuçsuz bırakmış ve olayın hemen sonrasında İmam Yahya yeniden isyan etmiştir. Bu durum bölgede çok daha fazla kan dökülmesine ve anlaşmanın gecikmesine neden olmuştur (Mahmud Nedim Bey, 2001: 125-129). İmam Yahya ile ancak 1911 yılında tekrar anlaşmaya varılabilmiş, yapılan anlaşma sonucunda ise mahkemeler ve vergiler konusunda İmam devletten isteklerini büyük oranda almıştır. Dean Anlaşması'na Osmanlı tarafını temsilen katılmış olan Ahmet İzzet Paşa, anlaşmanın en önemli maddelerini belirtirken mahkemelerin şer'î hükümlere göre hareket edeceğinin karara bağlandığını söylemektedir. Şer'î mahkemelerin zaten daha önceden oluşturulmuş olması nedeniyle bu madde anlaşmada problem teşkil etmemiştir. Hâkimler ise Yemen imamı tarafından seçilecek ve devlet tarafından tayin edileceklerdir. Bununla birlikte San'a'da bir istinaf mahkemesi kurulacak, yerli halk ile memur kesimi arasındaki davalar ile Osmanlı'ya ait misafirlerin mahkemeleri burada görülecektir. Bu mahkemenin başkanı ve üyeleri İstanbul'dan gönderilecektir. İmam'a bırakılan bölgelerde vergiyi İmam alacaktır. Osmanlı'ya bırakılan bölgelerde ise İmam'ın tahsilat yapmamasına karşılık kendisine yıllık 20.000 lira tahsisat verilmesi kararlaştırılmıştır (Ahmet İzzet Paşa, 1992: I, 103-105). Bu tarihten sonra İmam Yahya'nın korkulanın aksine Osmanlı Padişahı ve hilâfet kurumuna karşı propaganda yapmadığı, herhangi bir yabancı ülkeyle uzlaşma içerisine girmediği bu konuda Batılıların beklentilerini gerçekleştirmediği görülmektedir.

1872 sonrasında Yemen'de yapılan tüm çalışmalara rağmen sonuç olarak geline nokta, isyanların aralıklı olarak devam etmesi ve 1904'te başlayan İmam Yahya isyanının, İmam'ın kendi şartlarına uygun bir sonuç alınca kadar sürmesi olmuştur. William Ochsenwald, bu durumun tarihçiler arasında genel olarak Osmanlı'nın Yemen'de başarısızlığı olarak değerlendirildiğini, ancak kendisinin buna katılmadığını belirtmektedir. Ochsenwald, Yemen'de sarf edilen efor ve askerî açıdan verilen büyük kayıplara rağmen, Osmanlı'nın Yemen'de güçlü bir etki oluşturduğu görüşündedir. Askerî, idari, hukuki, eğitim, güvenlik, ulaşım ve vergi sistemindeki düzenlemelerin yanı sıra imar edilen hastaneler, okullar, telgraf sistemi, gayrimüslimlerin statüsü ve eğitimi gibi birçok konuda Yemen'de belirgin kurumsallaşmalar olmuştur (Ochsenwald, 1998: 151). Osmanlı

idaresi döneminde gerçekleşen bütün bu devlet hizmetleri Yemen'in gelişmesine pek çok olumlu katkı yapmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, 1774 yılında Ruslarla imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte "halife" sıfatını gayrimüslim devletlere karşı siyasî sahada daha belirgin olarak kullanmaya başladı. 1853-1856 Kırım Savaşı ve ardından yaşanan askerî ve siyasî gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Avrupa karşısında gittikçe zayıf duruma düşürürken bir yandan Avrupa'nın Müslüman topraklarını da hedef alan sömürü hareketleri, diğer yandan Kırım, Kafkas ve Balkanlardan Osmanlı topraklarına gerçekleşen göçler, askerî ve ekonomik sıkıntılar içerisindeki Osmanlı Devleti'nin Müslüman halklara karşı sorumluluklarını artırır. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Devletin Kuzey Afrika'daki toprakları işgal edilmeye başlanmış, Müslümanlara yönelik tehditler daha da artmıştı. Sultan II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin istilalarına karşı Müslümanları tek bir çatı altında birleştirmek için İslam birliği siyasetini ortaya koydu. Ancak bazı İslam bölgelerinde halifeye karşı ayaklanmalar söz konusu olabiliyor, bu da Batılıların işine geliyordu.

Yemen, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil olduğu 1517 yılından itibaren sık sık Zeydî ayaklanmalarına sahne olmuştur. İç bölgelerin yönetiminde oldukça zorluk çeken devlet, uzun bir dönem bölgenin sahil kesimlerini kontrol altında tutmayı ve iç bölgeleri Zeydî imamlara bırakmayı uygun görmüştür. 1839'da İngilizlerin Aden'e yerleşmesi ve 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından Batılı devletlerin Kızıldeniz sahillerine yerleşmeye başlaması Yemen'in daha kapsamlı bir şekilde Osmanlı yönetimi altına girmesini gerekli kılmıştır. 1872'de bir anlamda yeniden fethedilen Yemen'de yeni vilayet nizamnamesine göre düzenlemeler yapıldı. Bu gelişmeler Yemen Zeydîleri tarafından olumlu karşılanmadı. Zira merkezileştirmeye dönük düzenlemeler Zeydî imamların Yemen'deki etkisini kırmış, özellikle vergilerin devlet tarafından toplanması ve hukukun Osmanlı yönetimine bağlanması büyük tepki çekmişti. Zeydîler esasen Mehmed Ali Paşa dönemi ve sonrasında Mısır'da yaşanan hadiselerden de etkileniyorlardı. Tanzimat'ın ilanı sonrasındaki gelişmeleri dinsizliğe doğru bir gidiş olarak görüyor, Yemen'de görev yapan askerî ve sivil memurları da İslam'ı uygulamamakla itham ediyorlardı. Bu durumda Zeydîliğin temel esaslarından biri olan Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'lMünker'in yerine getirilmesi ve Allah yolunda cihad edilmesi gerekiyordu. Yemen Zeydîleri Hz. Muhammed'in soyundan geldikleri için kendilerini halife olarak tanımlıyorlardı. Osmanlı halifesine ise "sultan" demekle yetiniyorlardı.

II. Abdülhamid dönemi boyunca Yemen'de üç büyük isyan gerçekleşti. Bu isyanlar Osmanlı Devleti'nin Müslüman toplumlar içerisindeki itibarını olumsuz etkiliyor, diğer bölgelerde devlet aleyhinde gelişen bazı hareketlere

de cesaret kazandırıyor. Bu durumda isyanların bitirilmesi ve Yemen imamının Osmanlı halifesine itaatinin dünya kamuoyunda açıkça görülmesi gerekiyordu. II. Abdülhamid döneminin sonlarında gerçekleşen İmam Yahya isyanı ise oldukça zor bastırılabilmişti. Bu gelişmelerin sonucunda İmam ile anlaşma yapmaya hazırlanan Osmanlı yönetimi, İmam'ın İstanbul'a gönderdiği temsilciler aracılığı ile görüşmelere başladı. İmam'ın; *Osmanlı Sultanı* ile kesinlikle boy ölçüşmek gibi bir niyetinin olmadığı, halifeliğinin lokal olarak kendi bölgesinde geçerli olduğu ve isteğinin Osmanlı çatısı altında olmakla birlikte Arabistan'daki Reşidîler gibi iç yönetimin kendilerine bırakılması olduğu anlaşıldı. Henüz sonuca bağlanmayan ve devam eden görüşmeler sırasında 31 Mart Vakası'nın gerçekleşmesi Yemen meselesinin çözümünü akim bıraktı. Yemen sorunu 1911 yılında yapılan Dean Antlaşması'yla ancak çözülebildi.

Kaynakça

- Abaza, F. O. (1979).*el-Hükmü'l-Osmânîfi'l-Yemen 1872-1918*, 2. Baskı, Beyrut: y.y.
- Abdullah b. Hüseyin, (1409/1989).*Müzekkerâtî*, Amman: MektebetüBerhûme.
- AhmedRâşid, (1291/1874-1875). *Yemen ve San'a Tarihi*,y.y., C. II.
- Âtîf Paşa, (1326/1908-1909). *Yemen Tarihi*, İstanbul: Şirket-i Tab'iye.
- Blunt, W. S.(1975). *TheFuture of Islam*, Lahore: Sind Sagar Academy.
- BOA, DH.MKT, 2915/78, 26 Ş 1327 (12 Eylül 1909).
- BOA, HR.SYS, 107/49, 29 Kanunusani 1324 (11 Şubat 1909).
- BOA, Y.A.HUS, 486/81, 14 S 1323 (20 Nisan 1905)
- BOA, Y.EE, 136/127, 8 M 1317 (19 Mayıs 1899).
- BOA, Y.EE, 14/8, 25 Ş 1299 (12 Temmuz 1882).
- BOA, Y.EE, 65/11, 29 Z 1308 (5 Ağustos 1891).
- BOA, Y.EE 8/19, 11 S 1325 (26 Mart 1907)
- BOA, Y.EE.KP, 34/3303, 15 Z 1326 (8 Ocak 1909).
- BOA, Y.MTV,46/119, 18 R 1308 (1 Aralık 1890).
- BOA, Y.MTV,55/81, 29 Ra 1309 (2 Kasım 1891).
- BOA, Y.PRK.AZJ, 52/77,27 Ca 1325 (8 Temmuz 1907).
- BOA, Y.PRK.AZJ, 3/105, 29 L 1297 (4 Ekim 1880).
- BOA, Y.PRK.AZJ, 50/80, 29 Z 1322 (6 Mart 1905).
- Buzpınar, Ş. T. (2004). Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülâhazalar,*Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 10,ss. 1-38.

- Buzpınar, Ş. T. (2002). II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkışı: 1877-1882, *Hilafet Risâleleri II. Abdülhamit Devri*,(haz. İsmail Kara), İstanbul: Klasik, C.I, ss. 37-61.
- Çoğ, M. (2006). Yemen Layihaları, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, (ed. Mustafa Öztürk & Enver Çakar) Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, sayı: 1, C. IV, ss. 127-195.
- Deringil, S. (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, 3. Baskı, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan, İ. (2009). *İmam Zeyd b. Ali*, Ankara: TDV Yayınları.
- Gâid, S. A. A. (2004). *et-Tatavvuru't-Târihili'l-Hüviyyeti'l-Vataniyyeti'l-YemeniyyetiMünzüBidâyeti't-Târîhi'l-Hadîs ve HattâKıyamü'l-Cumhuriyyeti'l-Yemeniyye*, San'a: y.y.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*,(çev. Ali Berktaş), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Hasan Hâlid, (t.y.). *Yemen Seyahatnamesi*,İÜ Kütüphanesi, Nr. 4917.
- Hotinli, A. (1997). Arâbî Paşa, *İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir: M.E.B. Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, C. I, ss. 470-472.
- Ingrams, H. (1968). *The Yemen Imams, Rulers&Revolutions*, (Printed in Great Britain for John Murray), London: CamelotPress Ltd.
- İnalçık, H. (1999). Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), (Yayın Kurulu Başkanı: Halil İnalçık), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. C.I, ss. 37-116.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yayınları.
- Karpat, K. H. (2005). *İslâm'ın Siyasallaşması*, 2. Baskı, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kıcımın, N. K. (1994). *Medîne Müdafası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?..*, İstanbul: Sebil Yayınları.
- Koloğlu, O.(2005). *Avrupa Kısacasında Abdülhamit*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O.(2007). *Abdülhamit Gerçeği*, 5. Baskı, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Landau, J. M. (2001). *Pan-İslâm Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme*, (çev. Nigar Bulut), İstanbul: Anka Yayınları.
- Mahmud Nedim Bey,(2001). *Arabistan'da Bir Ömür Son Yemen Valisinin Hatıraları Veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*,(der. Ali Birinci),İstanbul: İsis Yayınları.
- Muhammed Mahzumî Paşa, (2006). *CemaleddinAfganî'nin Hatıraları*, (terc. Adem Yerinde), İstanbul: Klasik.

- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri(1840-1880)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2002). Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid, *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek & Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.XII, ss. [889-].
- Özcan, A. (1997). *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İlaveli 2. Baskı, Ankara: TDV Yayınları.
- Sâidî, A. G. (1983). *Hareketü'l-Muâzarati'l-Yemeniyyeti fî Ahdi'l-İmam Yahya bin Muhammed Hamidüddin (1322-1367/1904-1948)*. Beyrut: Dâru'l-Âdâb.
- Serjeant, R. B. (1969). *The Zaydîs, Religion in The Middle East Three Religions in Concord And Conflict, Volume 2 Islam*, (ed. A. J. Arberry), Cambridge: University Press.
- Sırma, İ. S. (2008). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, (1325/1908-1909). *Abdülhamid ve Seyyid Muhammed el-Mehdi (Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslam ve Senûsîler)*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, (1999). 5. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uçarol, R. (1989). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Zeine, Z. N. (2003). *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (çev. Emrah Akbaş), İstanbul: Gelenek Yayınları.

